

TORSÅNGS KYRKA

Torsångs Prästgård 1:5; 1:6; Torsångs församling; Borlänge kommun; Dalarnas län

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Torsångs socken och kyrkplats anses vara en av Dalarnas äldsta. Mycket tyder på att nuvarande kyrka har haft en föregångare i form av en träkyrka som troligen tillkom under 1200-talet. Socknen, som då omfattade Kopparberget, omnämns första gången under samma period, 1288. Sannolikt uppfördes långhuset samt även sidokapellet och sakristian under 1400-talet (SvK, AC. B). Valven tillkom under senare del av 1400-talet och vapenhuset omkring 1500. Nuvarande fönsteröppningar är en följd av åtgärder under början av 1800-talet. Under slutet av samma sekel revs gapskullen, och kyrkans dörrar byttes ut. Den stora invändiga förändringen sammanfaller med Sigurd Curmans restaurering 1912. Den ålderdomliga klockstapeln bedöms härstamma från 1500-talet.

Kyrkomiljön

Torsångs kyrka ligger på ett näs, mellan sjöarna Runns och Ösjöns utflöden i Dalälven. Platsen var länge ur kommunikationssynpunkt en naturlig mötesplats av strategisk betydelse, då många viktiga vattenleder och vägar löpte i anslutning till platsen. Av samma skäl blev Torsång ett centrum för timmerflottning, från 1600-talet och ända fram till 1970-talet. Flottning och sågverk blev viktiga näringar för bygden. Platsen ligger även i anslutning till Runn-Sundbornsåsen som varit avgörande för landförbindelserna mellan norra och södra Dalarna. Många fornlämningar vittnar också om platsens betydelse redan under förhistorisk tid. Torsång anses även ha tjänat som offerplats tillägnad asaguden Tor.

Strax söder om kyrkan ligger Torsångs klockargård med bebyggelse från bl.a. 1700- och 1800-talen, som dock bär olyckliga spår av 1950-tals renovering. Intill klockargården ligger även två byggnader, en äldre och en yngre, tillhörande byskolan. Nordost om kyrkan ligger det moderna arkitektritade församlingshemmet.

Strax nordost om kyrkogårdsmuren står en spånslagen och svarttjärad klockstapel, troligen Dalarnas äldsta. Torsångs kyrka bildar tillsammans med mur, klockstapel och bodar en sällsynt och väl bevarad ålderdomlig miljö. Ursprungligen, och fram till 1800-talet låg på samma plats en större kyrkby och kyrkan omringades av allehanda byggnader.

Övriga byggnader

Klockstapeln uppfördes under 1500-talet och kröntes med spira 1623 (SvK). Den har numera spånbeklädnad, på östra sidan lagd i mönster, men hade ursprungligen troligen brädfodring. Stapeln genomgick grundligare reparationer 1732, 1794 och 1955. Torsångs klockstapel bär två klockor. Storklockan och lillklockan är båda från 1744 men omgjutna senare.

Strax söder om kyrkan ligger klockargården som förr även inrymt kaplansbostad. Gårdens huvudbyggnad är uppförd på 1830-talet men har renoverats 1958. Kaplansstugan är troligen från 1700-talet men har påverkats av ett flertal åtgärder under årtiondena. Stugan inrymde under en period, fram till 1940-talet, byns postexpedition. Gårdens garagebyggnad är uppförd omkring 1960. Torsångs prästgård ligger ca en kilometer nordväst om kyrkan

Norr om klockstapeln och kyrkan har tillkommit ett modernt och arkitektritad församlingshem som kontrasterar mot kyrkans ålderdomliga miljö.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården

Torsångs församling har två kyrkogårdar; den äldsta ligger i anslutning till kyrkan. Den andra anlades i början på 1900-talet på en udde på andra sidan Dalälven.

Gamla kyrkogården omges med murar av gråsten, som på den södra sidan sannolikt är medeltida. Murarna är, i norr, till viss del kallmurade och uppförda 1864; de södra är lagda med bruk. Under 1600- och 1700-talen hade den södra muren brädtak. Kyrktomten har två ingångar som inramas av vitputsade tegelstolpar uppförda 1816 och som då kom att ersätta stigluckorna. Stolparna bär smidda grindar som uppsattes 1839.

Gravarna är anlagda längs med kyrkogårdsmuren, delvis kring kyrkan samt i smala avlånga kvarter som skiljs åt med grusgångar. På valda platser finns planterade buskar. I hörnet mellan vapenhuset och långhuset står en hög och gammal en. Vid södra muren står en gravsten över kyrkoherde Daniel Luth (1747-1811). Några gravhällar av gjutjärn som tidigare haft sin plats på kyrkogården står numera i vapenhuset.

Till kyrkogården hör ett gravkapell (bårhus) som uppfördes 1807 i sydvästra hörnet av kyrkotomten. Det är uppfört av knuttimmer och rödmålat. Kapellet ombyggdes 1953 och fick då sina nuvarande dörrar, utsmyckade med konstsmide utfört av Halvar Schedin efter förlaga av Inge Lundquist. På platsen fanns tidigare en benkammare som uppfördes 1735.

Kyrkan. Exteriör

Kyrkan, med sidokapell och sakristia, uppfördes sannolikt under 1300-talets slut eller tidigt 1400-tal (SvK, början på 1400-talet enligt AC B). Med undantag av vapenhuset som tillkom omkring 1500 har kyrkans plan sedan dess förblivit oförändrad.

Stomkonstruktionen är av murad gråsten. Murkrön, pelare och valv samt dörr- och fönsteromfattningar är däremot utförda av tegel. Teglet har använts i konstruktiva syften men också för att skapa en rik ornamentik baserad på formtegel, blindingar och tegelmönster. Blindingarfälten är putsade medan tegelinramningarna och råstensmurarna är oputsade.

På salkyrkans norra sida finns ett kapell - senare kallat Finnkuren eller Crusebjörnska gravkoret - och en sakristia sammankopplad med kapellet. Bägge är sammanfogade med långhusets norra murverk och är uppförda samtidigt som detta. Vapenhuset tillkom senare, kring sekelskiftet 1500, och uppfördes framför långhusets sydvästra portal.

Kyrkan har ingång i västra gaveln samt i söder genom vapenhuset. Portalerna i långhuset är samtida med kyrkans stomme och har svagt spetsbågiga arkivolter i formtegel. Vapenhusets portal är rundbågig med arkivolt utförd i murtegel. Över vapenhusets portal sitter ett mindre solur. Kyrkans ursprungliga dörrar såldes 1875 och nya dörren i västra portalen härstammar från samma tidpunkt, medan dörren i södra portalen är från 1912.

Långhusets fönsteröppningar var ursprungligen mindre än nuvarande, vilka skapades 1804 genom en utvidgning av befintliga öppningar. ”Finnkurens” västvägg och sakristians östvägg har i sin överdel ursprungliga runda fönster som under en period var igenmurade. De återöppnades i samband med Curmans renovering 1912.

Kyrkan har branta sadeltak över långhus och vapenhus samt pulpettak över sakristian. Alla tak var ursprungligen spånklädda. Takkonstruktionen eldhärjades 1668, därmed försvann bl.a. en i takets mitt placerad takryttare med hög spira och efter branden förnyades det mesta av taklaget. Takryttaren återuppbyggdes 1674 med en ny spånklädd spira över en lökliknande glob. Spåntaket anges ha varit rödfärgat under 1600- och 1700-talen, men svarttjärades under 1800-talet. Som följd av ytterligare ett åsknedslag, 1836, skadades takryttaren på nytt. Det dröjde dock till 1850 innan takryttaren nedtogs definitivt. I samband med ytterligare en renovering, 1910, ersattes takspånet med skiffer och taklaget förstärktes för ändamålet. Vapenhusets tak och långhusets gavlar bär korsformade vindflöjlar av smide. Vapenhusets flöjel bär årtalet 1676, de övriga är sannolikt samtida.

Kyrkan. Interiör

Kyrkan uppfördes först med öppna takstolar, eller möjligen med platt innertak av brädor. Stjärn- och kryssvalven, i långhus, kor och sidokapell tillkom inte förrän under 1400-talets sista decennier.

Hela kyrkorummet är numera vitputsat och helt övervävt. Av kyrkans ursprungliga kalkmålningar är endast två invigningskors bevarade, då ytskikt skadades vid branden 1668. Väggsmyckningar från skilda perioder och restaureringar förekommer på enskilda platser, t.ex. kring sakristians och vapenhusets dörröppningar. Till större del är utsmyckningen utförd 1912 av Filip Månsson.

Kyrkan har tidigare haft tre läktare, däribland en gapskulle ovanför sakristian. Där var troligen även kyrkans två första orglar placerade. Gapskullen vid koret utgjorde fram till 1770 kyrkans enda läktare. Sakristians läktare revs 1870 i samband med ommurning av valvbågen. Den nuvarande västra läktaren uppfördes 1912.

1804-05 förstörades kyrkans fönsteröppningar, som fick nya fönsterramar av trä med blyinfattade rutor av katedralglas. I samband med Curmans restaurering 1912 fick korfönstret en medeltidsinspirerad glasmålning utförd efter en kartong av Filip Månsson.

Vid 1912-års restaurering förnyades samtliga golv. Långhuset och sakristian fick tjärade bräder, koret plansten, ”Finnkuren” och vapenhuset tegel. Ursprungligen var större delen av golvytorna täckt med tegel. Trägolvet döljs numera av mattor.

Inredning och inventarier

Mitt framför altarringen finns en gravhäll, av ljus kalksten, från 1678 över kyrkoherde Daniel Seberus och hans hustru. I Crusebjörnska gravkoret (även kallat ”Finnkuren”) finns en orne-

rad gravhäll av grå kalksten som tillkom i samband med Curmans restaurering. Den markerar viloplatsen för familjerna som ägt Ornäs gård (Crusebjörn och Brandberg). I vapenhuset, uppställda mot väggarna, finns flera gravhällar av gjutjärn som fick sin nuvarande placering 1912.

Kyrkan har slutna bänkrader som härstammar från omkring 1680. Bänkraderna har dock kortats mot mittgången och flera rader har avlägsnats. De har även målats om i flera omgångar. Fasta bänkrader är också bevarade i koret.

Predikstolen av snidat och målat trä med utsmyckningar i renässansstil, består av korg, ljudtak och trappa med skärm. Den är daterad 1624 och donerades av herrskapet på Ornäs. Trappräcket tillkom dock först 1643 och underredet kompletterades 1912. Nuvarande predikstol ersattes av en ny 1795, men i samband med Curmans restaurering 1912 återuppsattes den äldre på ursprunglig plats.

Altartavlan i Finnkuren är från 1600-talet, den har målning på väv i form av altarskåp. Tavlan flyttades till nuvarande plats vid restaureringen 1912. Kyrkans medeltida stenaltare revs under 1600-talet. Nuvarande altarprydnad som utgörs av en pilasteromfattning runt korfönstret är från 1795. Den restaurerades 1836 och ommålades 1912. Altarringen från 1762 har räckle med fyllningar och målad dekor; den är dock ommålad 1912.

Dopfontens fot, av gotländsk kalksten, anses vara utförd under 1200-talets mitt eller första hälft. Den kan härstamma från den första träkyrkan som låg på platsen. Överdelen av trä är svarvad 1715, mässingsskålen är från 1924.

Polykrom träskulpturen föreställande Kristus på korset som är nu placerad ovanför öppningen till Finnkuren är ett svenskt arbete från 1400-talet. Figuren tillhörde ursprungligen kyrkans triumfkrucifix, den uppsattes 1912 på ett nytt träkors.

Av övriga inventarier kan nämnas nummertavlorna från omkring 1800. Kyrkan har även två målade tavlor från 1600-talet. Ljuskrönorna i mässing är från 1600-talet.

Korets nuvarande glasmålningar är utförda efter en förlaga av Fabian Månsson. Av kyrkans ursprungliga medeltida glasfönster återfinns tre i Nordiska museets samlingar (inv nr 31426-31428).

De äldsta källorna tyder på att en orgel installerades 1623 på gapskullen; den ersattes redan 1652 av ett nytt verk. Under året 1808 flyttades orgeln till västläktaren och stämmorna utökades. Den förnyades helt 1879 av Åkerman & Lund och fick då sin nuvarande fasad. Orgelverket tillbyggdes av Hammarberg 1931 och till vissa delar ombyggdes på nytt 1965. Fasaden har tre pipfält inordnade i en fasad som delvis är utformad och utsmyckad med nyromanska stilattribut.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Bygden kring Torsånga kyrka utgör ett område av riksintresse för kulturmiljövården p.g.a. traktens tydliga historiska kontinuitet med många välbevarade spår samt 1800-talets representativa agrarbebyggelse. Platsen och kyrkomiljön anses utgöra en av länets värdefullaste kulturmiljöer. Områdets betydelse redovisas i kommunens kulturhistoriska områdesanalys och översiktsplan. Hela miljön kring Torsånga är av stort intresse för kulturmiljövården och det rörliga friluftslivet.

Torsånga kyrka är en av de få bevarade medeltidkyrkorna i Dalarna. Den ingår i gruppen av tegelutsmäckade gråstenskyrkor som uppfördes under senmedeltiden; särskilt i södra Dalarna, Bergslagen och efter Dalälvens dalgång. Torsånga byggnadsteknik och karaktär präglas påtagligt av inspiration hämtad från Västerås domkyrka samt inflytande från nordtyskt byggnadskonst. Det tyska inflytandet har under samma period paralleller inom berghanteringen och släktskap förekommer även med byggnader i dessa områden (jfr t.ex. Åtvidabergs kyrka i Östergötland).

Kyrkan är till sin planform helt igenom medeltida. Långhusets gavlar har tidstypisk tegelornering. Portalerna i väst och sydväst är ursprungliga. Även del av kyrktomtens mur anses vara medeltida. Karakteristiskt för Torsånga kyrka och från 1400-talets senare del är även stjärnvalven och kryssvalven med "gubbornamentik" i "Finnkuren". Långhusets ursprungliga små fönsteröppningar utvidgades dock i början på 1800-talet.

Kyrkans klockstapel, vars äldsta delar är från 1500-talet, anses vara Dalarnas äldsta. Kyrkomiljön med klockargård, klockstapel, kyrkogård samt bevarade delar av bybebyggelsen återger med det säregna landskapet en antydning och platsens forna betydelse. Det moderna församlingshemmet norr om kyrkan symboliserar kontinuitet och framtidsperspektiv.

Till kyrkans förnämsta inredningar hör bl.a. altaranordningen, predikstolen och bänkinredningen. I Sigurd Curmans nationalromantiska renovering från 1912 speglas önskan att återställa kyrkorummets äldsta karaktär och att ytterligare betona kyrkans historiska och symboliska betydelse.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön

- Torsånga är den medeltida kyrka i Dalarna som är bäst bevarad, särskilt avseende exteriören
- Byggnadens medeltida murverk som oersättligt dokument om byggnadens historia och sin tids byggnadsskick
- Kyrkans värdefulla inredningar och inventarier, i synnerhet från 1400- och 1700-talen
- Sigurd Curmans representativa nationalromantiska restaurering från 1912
- Klockstapeln anses vara Dalarnas äldsta
- Kyrkogårdens och Klockargårdens byggnader och miljöer, i synnerhet södra kyrkomuren som troligen är medeltida
- Platsens, byns och kyrkomiljöns kulturhistoriska betydelse

Källor och litteratur

Aedes sacrae antique a Sigurd Curman restauratae. 1920

Ahlberg, H. 1996. *Dalarnas kyrkor i ord och bild.*

Ahlund, Thorild, 1963. *Något om klockor och klockringning i Torsånga.*

Ahlund, Thorild, 1979. *Torsånga – En kulturhistorisk sammanfattning.*

Ahlund, Thorild, 1982. *Torsånga kyrka.*

Berthelson, Bertil. 1965. *Torsånga kyrka.* I Dalarnas hembygdsbok, 1965.

Carlback, John. 1914. *Torsånga nyrestaurerade kyrka.* I Julbok för västerås stift 1914:9

Garmo, Sune. 2004. *Torsånga kyrka.* Kyrkoberskrivning

Sjögren, Josef. 1952. *Orgelverken i Västerås stift.*

Torsånga kyrka. (Boethius, Gerda). Sveriges Kyrkor, 1932. bd I:3-vol 37

Wettergren-Behm, Anna. 1913. *Torsånga kyrka i Dalarna.* I Konst. Årg. 3, 1913/1914

Övriga uppgifter:

Inventeringsdatum: 2004-03-24. Fältinventering: Jean-Paul Darphin Färdigställd: 2005-05-13

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Jean-Paul Darphin, efter samråd med referensgrupp utsedd av Västerås stift

Rapportsammanställning och foto: Jean-Paul Darphin

Händelser: Kronologisk förteckning

År	Händelse	Källa
1200-talets mitt	En första träkyrka uppförs på platsen	Garmo, 2004
1400-talets första hälft	Nuvarande stenkyrka uppförs: Uppförande, långhus, sakristia m. gapskulle, sidokapell	SvK, 1932; SvK, AC: Bonnier, 2005
1400-talets senare del	Mittskeppet får stjärnvalv, koret, sakristian och ”Finnkuren” får kryssvalv med ”valvgubbar”.	RAÄ-Kyrkoregister Garmo, 2004
Omkr. 1500	Uppförande av vapenhus mot södra långväggen	SvK, 1932
Före 1576	Klockstapeln (Dalarnas äldsta?) kröntes 1623 med spira. Upprustad 1732, 1794	SvK, 1932
1668	Brand, bl.a. takryttaren skadas	Garmo, 2004 SvK, 1932
1674	Tornet återuppbyggdes med spånklädd spira över en lökliknande glob	www.torsang
1735	Uppfördes en benkammare i anslutning till kyrkogården, som ersattes 1807 med en knuttimrad bod	SvK, 1932
1732	Reparationer i tornet/spiran	?
1794	Reparationer i tornet/spiran	?
1804-05	Utvidgning av ursprungliga fönsteröppningar	www.torsang Garmo, 2004
1807	Ny bod (benkammare) i anslutning till kyrkogården. Ombyggd sedan 1915 och 1952	SvK, 1932
1816	Ersätts kyrkotomtens stigluckor med putsade tegelstolpar	SvK, 1932
1836	Blixnedslag antänder det återuppbyggda tornet. Sedan dess saknar kyrkan torn.	www.torsang SvK, 1932
1864	Tillkommer norra delen av kyrkotomtens mur, kallmurad	SvK, 1932
1870 eller 1875?	Läktaren (gapskullen) ovanpå sakristian revs i samband med ommurning av valvet. Byte av kyrkans dörrar, ursprungliga säljs	Ahlund, 1982
1910	Förändring av kyrkan. Arkitekt: M Stenqvist? Förstärkning av taklaget, takspånet ersätts med skiffer	Ahlund, 1982 SvK, 1932
1912	Omfattande restaurering: Arkitekt: Sigurd Curman; byggmästare: A.S. Persson. Vid restaurering 1912 fick korfönstret ny glasmålning; alla golv förnyades; ändringar i bänkinredningen?; predikstolen fr. 1624 återinsattes efter nedtagning 1795. Igenmurade runda fönster i sakristian och ”Finnkuren” återöppnades; nya dörrar i södra och västra portalen. Ommålning av ytor och fast inredning; även nya dekorativa målningar (Filip Månsson). Central uppvärmning införs	RAÄ-Kyrkoregister; Ahlund, 1982 SvK, 1932
1943	Förändring interiör: Arkitekt: E Werner	RAÄ-Kyrkoregister
1952	Uppförs: bårhus, förråd och ekonomibyggnader	RAÄ-Kyrkoregister
1955	Reparationer i tornet/spiran	?
1972	Arkitekt: Mats Stenqvist. Genomgripande renovering. Falun. Isolering ovanpå valven, omläggning och isolering av golvet. Mittgången breddades och för ändamålet kortades bänkraderna medan andra togs bort helt.	www.torsang; Ahlund, 1982; Garmo, 2004
2004	Restaureringsåtgärder, invändigt: ytskikt valv och väggar; nytt trägolv	DM, 2004